

1.01
Prejeto 7. 5. 2004

UDK 323.819.5(450)

Božidar Jezernik*

Italijanska koncentracijska taborišča kot državni terorizem in njihove posledice

IZVLEČEK

Avtor predstavlja internacije v koncentracijska taborišča kot obliko terorja italijanskega okupatorja v času 2. svetovne vojne v Sloveniji oz. na delu, ki so ga okupirali, v t.i. Ljubljanski provinci. O nemških koncentracijskih taboriščih je bilo veliko napisanega, medtem ko se je s preučevanjem italijanskih koncentracijskih taborišč ukvarjalo le malo raziskovalcev, čeprav so bila ta eden od vzorov za ustanovitelje nacističnih koncentracijskih taborišč. Interniranje civilnega prebivalstva so italijanske okupacijske oblasti začele leta 1942. Zaradi odporniškega gibanja so se namreč znašle med dvema ognjema: če ne bi reagirale, bi bile videti šibke in neučinkovite, in bi to še spodbujalo odpor; ker so reagirale, so se močno pregrešile zoper civilne svoboščine in demokratične pravice prebivalstva okupirane Ljubljanske pokrajine. Uspešna uporaba načela "deli in vladaj" s strani italijanskih okupacijskih oblasti je imela za posledico razdor tudi v kolektivnih predstavah o terorju med prebivalstvom okupirane Ljubljanske pokrajine.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, Italija, okupacija, Ljubljanska provinca, teror, koncentracijska taborišča

ABSTRACT

THE ITALIAN CONCENTRATION CAMPS AS STATE TERRORISM AND THEIR CONSEQUENCES

The author deals with the deportation of civilians to concentration camps as a form of terrorisation by the Italian occupiers during the Second World War in the part of Slovenia called the Ljubljana Province. The Italian system of concentration camps is far less known than the German. The Italian occupying forces started with the deportations of the civilian population in Spring 1942. Because of the resistance movement they found themselves between the hammer and the anvil. Had they not reacted they would appear weak and inefficient, which would only encourage further resistance. But since they did react they heavily encroached upon the civil liberties and the democratic rights of the population of the occupied Ljubljana Province. However, the consequences of their colonialist rule lingered long after their withdrawal. A successful implementation by the Italian occupying authorities of the principle "divide and rule" resulted in a division in the collective notions about terrorism among the population of the occupied Ljubljana Province.

Key words: Second World War, Italy, occupation, Ljubljana Province, terror, concentration camps

* Dr., redni profesor, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2; e-mail: Bozidar.Jezernik@ff.uni-lj.si

Podobnost terorizma in pornografije

Besedo terorizem so skovali šele v času francoske revolucije kot sinonim za *régime de la terreur*, tedaj za teror, ki ga izvaja država, da bi osrečila ljudi. Najpogosteje z njo povezujejo Maximiliena Robespiera, ki je menil, da je v revoluciji načelo ljudske oblasti hkrati vrlina in teror: "Vrlina, brez katere je teror usoden, in teror, brez katerega je vrlina brez moči."¹ V drugi polovici 19. stoletja so pripadniki radikalnih političnih gibanj razvili ideologijo in prakso sistematičnega nasilja za doseg svojih ciljev, totalitarni režimi 20. stoletja pa so to prakso razširili do neslutnih razsežnosti.

Kljub temu da so dandanes teroristični incidenti postali del medijskega vsakdanjika (ali pa nemara prav zaradi tega), je še vedno zelo nejasno, kaj terorizem sploh je. Od tod tudi domislica, da je terorizem podoben pornografiji: prepoznaš ga, ko ga vidiš. V praksi to pomeni, da lahko dobi oznako terorizma vsako nasilno dejanje, s katerim se govorec ne strinja, ne glede na to, ali gre za delovanje protivladnih disidentov ali samih vlad. Takšno podobo aktivno soustvarjajo avtorji, ki se avtoritativno izrekajo o vsem mogočem, najraje pa o tistem, na kar se ne spoznajo. Ti avtorji svoje pomanjkljivo znanje zapolnjujejo s publicami, obremenjenimi z ideologijo in predsodki. Kot primer tovrstnega nadomeščanja ustreznega znanja z omenjenimi mašili navajam trditev nekega tržaškega zgodovinarja, da Slovenci pač nimamo kraljeviča Marka ali podobnih "junakov", ki svojim sovražnikom režejo vratove.²

Po najbolj splošno sprejeti rabi je terorizem politični pojem, saj je teroristično nasilje ali grožnja z nasiljem sredstvo za doseganje določenih političnih sprememb.³ Ta element je bil jasno poudarjen že v definiciji, sprejeti na konferenci o terorizmu v Jeruzalemu leta 1979, ki terorizem definira kot "naklepno in sistematično ubijanje, pohabljanje in ogrožanje nedolžnih, da bi vzbudili strah za doseg političnih ciljev".⁴ Vendar v okviru Združenih narodov zanj ni bilo mogoče doseči soglasja, ker so določene članice opravičevale terorizem kot boj za narodno osvoboditev.⁵ Na prvi pogled so tolikšna razhajanja v gledanjih na isti pojav morda videti popolnoma nerazumljiva. Toda ta razhajanja so posledica antinomičnosti terorizma. Prav zaradi te lastnosti terorizma so lahko iste osebe za del javnosti odvrtni, morilski teroristi, medtem ko so za druge patriotski heroji. Danes je to najbolj jasno videti na primeru palestinskih samomorilskih atentatorjev, ki se razstreljujejo na avtobusih, v restavracijah ali v hotelskih lobijih in drugih prostorih, kjer se zbirajo množice nič hudega slutečih civilistov. Medtem ko so ti storilci za Izraelce in večino zahodnih medijev sinonim za teroriste, so za Palestince in mnoge Arabce borci za svobodo.

¹ Thompson, J. M.: *The French Revolution*. Sparkford: Sutton Publishing, 2001, str. 497.

² Tako trditev lahko na glas izreče samo tisti, ki ima zelo skromno znanje o junakih južnoslovenske folklore, pa toliko močnejše predsodke do tako imenovanih južnjakov. Saj tisti, ki vsaj nekaj malega ve o slovenskem heroju Martinu Krpanu, ve, da si ta ni prislužil slave s tovorjenjem angleške soli, temveč s tem, da je strašnemu Brdavsu odsekal glavo.

³ Hoffman, Bruce: *Inside Terrorism*. London: Indigo, 1998, str. 14-15.

⁴ Netanyahu, Benjamin: *Fighting Terrorism. How Democracies Can Defeat Domestic and International Terrorists*. London: Allison & Busby, 1986, str. 9.

⁵ Netanyahu, n.d., str. 12.

Kakor koli že, terorizem predstavlja antinomijo v najčistejši obliki. Govor o terorizmu je torej v bistvu poskus ubesediti nesmisel, kategorizirati kaos. Različne kulture in različna zgodovinska obdobja so senzibilizirana na različne podobe in predstave, zato je govor o terorju in nasilju vedno sproti kulturno opredeljen. Če hočemo torej razumeti oba fenomena in način njunega vplivanja na zavest in ravnanje ljudi, moramo torej poznati kulturne konstrukte in mehanizme njihovega (re)produciranja v določenem kulturnem okolju. Ker zgodovinopisni teksti nikoli niso zgolj "v službi resnice", ampak služijo tudi "življenjskim izkušnjam uporabnika" in s tem odmerjajo "precejšnjo vrednost emocionalnim lastnostim teksta", s čimer posledično dopuščajo "določeno mero fiktivnosti". To pomeni večjo ali manjšo mero ugibanja brez podlage v dejstvih, akademskega interpretiranja, političnega manipuliranja in podobnih elementov. Zgodovinski metodi in na njej utemeljenemu opisovanju terorističnih in/ali nasilnih dogodkov ter sociološki in psihološki analizi obeh fenomenov je nujno dodati kulturno dimenzijo, brez česar ni mogoče problematiziranje in še manj razumevanje narativnega procesa.

Adverzativni perspektivizem

Govor o terorizmu pogosto temelji na določenem pogledu na svet, za katerega je značilno, da zoperstavlja družbe in kulture na podlagi hierarhičnega vrednostnega sistema, v katerem smo "mi" na vrhu, izvajalci terorizma pa na dnu. To je tako imenovani "adverzativni perspektivizem", pri katerem so pripadniki določene družbe superiorni vsem drugim. Značilno za te vrste govora o terorizmu je, da izloči iz širšega zgodovinskega konteksta psihološko potezo (strah), organizacijsko strukturo (teroristično skupino) in kategorijo (terorizem) in na tej podlagi ustvarjeno avtonomno in aberantno kraljestvo neutemeljenega zla, ki ga ni mogoče razumeti.⁶ Tako stališče se nato pretvori v premiso, da si ne moremo privoščiti biti preveč humani, ko se soočamo s teroristično nehumanostjo, da se ni treba preveč obremenjevati z zakonom, ko se borimo proti temu zlu, niti preveč pomišljati, če je treba uporabiti nekaj (pravičnega) terorizma, da bi obvladali sile zla. Skratka, da moramo biti tudi sami pripravljeni prekoračiti ali vsaj izkriviti vsa pravila, ko smo postavljeni nasproti zlu terorizma, zato da bi obglavili odurno pošast.

Govor o terorizmu postane tako govor o Drugem, ki ima dolgo in bogato zgodovino, saj sta zahodno družboslovje in humanistika stoletja delila ljudi na pripadnike "civilizirane družbe" na eni in "barbare", "primitivce" in "divjake" na drugi strani. Če so prvi veljali za "nosilce kulture", so na druge gledali kot na "naravna" ljudstva, to je, na ljudi brez kulture.⁷ Mit o divjaku je Zahodnjakom služil kot nasprotje, prek katerega so se lahko stoletja identificirali kot civilizirani. Konec 20. stoletja pa je kolektivna predstava na Zahodu starodavnemu divjaku nadela še novo podobo: podobo terorista. Ali kot se je nekoč izrazil bivši izraelski premier: "Državljanom svobodnih družb je treba znova in znova ponavljati, da so teroristi

⁶ Zulaika, Joseba, William A. Douglas: *Terror and Taboo. The Follies, Fables, and Faces of Terrorism*. New York - London: Routledge, 1966, str. 155-156.

⁷ Jezernik, Božidar: *On Food and Foodways in extremis*. V: *Food and Foodways*, 1999, 8. str. 1-32; Jezernik, Božidar: *Zigeunerlager on the planet Auschwitz*. V: *Acta Ethnographica Hungarica*, 2001, 46, str. 343-368.

divje roparske zveri in jih je tako treba tudi obravnavati".⁸ Naracije o terorizmu so v skladu s takim pogledom nasičene z grozotami divjaštva, kot se za remake stare zgodbe o civilizaciji, ujeti v smrtnem boju z divjostjo, tudi spodobi. Hollywoodska produkcija je Arabce vedno upodabljala kot malopridneže. V slovenski ljudski pesmi se ti niso odrezali veliko boljše, pred časom pa nas je že omenjeni tržaški zgodovinar v očitni želji, da bi demonstriral našo civiliziranost, obogatil še s podatkom o hudi zmoti, v kateri so živeli Mohamed Atta in njegovi arabski somišljeniki, ki so verjeli, da jih bo v nebesih pričakalo 72 večnih devic. To je zgolj pomota, pravi tržaški zgodovinar, storjena že pri prvih prevodih *Korana*, v resnici jih pričakuje 80 koz.⁹ Odgovora na vprašanje, pri prevodu iz katerega jezika so prevajalci zagrešili to usodno pomoto, ni dal in ga tudi ni mogel dati. V muslimanski Turčiji so *Koran* prvič prevedli šele po mladoturški revoluciji na začetku 20. stoletja, s čemer so tvegali popoln prelom z islamom, saj je tiskanje *Korana* v katerem koli drugem kot v svetem arabskem jeziku veljalo za greh. Tržaški zgodovinar tudi ni pojasnil, zakaj bi arabsko govoreči muslimani brali *Koran* v prevodu, a za tiste, ki želijo nenehno obnavljati starodavno črno-belo zgodbo o dobrem in zlem, po kateri smo mi dobri in lepi, medtem ko so oni drugi grdi in hudobni, to itak ni pomembno. Realnost, ki jo omogočajo taki stereotipi, je sicer pregledna in udobna, vendar nikakor ne prispeva k razumevanju enega najbolj nevarnih vprašanj sodobnega sveta in pojasnjevanju vzrokov zanj. Prej nasprotno.¹⁰ Častitljiva starost zgodbe o divjaku, ki ogroža civilizacijo, je sama po sebi najboljši dokaz njene izjemne privlačnosti in velike življenjske moči. Vendar je njeno ponavljanje že samo po sebi tudi dokaz njene neznanstvenosti in škodljivosti. Fatmir Alispahić, denimo, je s tem v zvezi zapisal, da je Zahod "pod patološkim predsodkom o svoji višji civilizacijski vrednosti pravzaprav nakopičil kritično maso trpljenja in jeze v islamskem svetu in na Vzhodu nasploh".¹¹ Da ta kritična masa generira vnemo in gorečnost, ki nikakor ne zaostaja za vnemo opazovalcev na Zahodu, dokazujejo nastopi številnih nezahodnih avtorjev, ki uporabljajo isto zgodbo kot v fotografskem negativu, tako da predstavljajo zahodno civilizacijo kot vir vsega zla, izvajalce terorističnih napadov pa kot heroje pravičnega boja.¹²

Italijanska koncentracijska taborišča

Transformativno moč človeške domišljije v konstruiranju črno-belega shematizma lahko opazujemo na mnogih primerih. O nemških je bilo veliko napisanega, medtem ko se je s preučevanjem italijanskih koncentracijskih taborišč ukvarjalo le malo raziskovalcev (čeprav so bila ta eden od vzorov za ustanovitelje nacističnih koncentracijskih taborišč). Dejstvo, da so arhivski podatki, ki se nanašajo nanje in jih hranijo v Osrednjem državnem arhivu v Rimu, pod 75-letno zaporo "zaradi varovanja osebnih podatkov", ima pri tem zagotovo pomembno vlogo. Posledica je, da nobena enciklopedija 2. svetovne vojne ne pozna pojma italijanska kon-

⁸ Netanyahu, n. d., str. 22.

⁹ Jezernik, Božidar (ur.) Besede terorja: medijska podoba terorizma in nasilja. Ljubljana 2002, (dalje Jezernik, Besede terorja), str. 32.

¹⁰ Jezernik, Besede terorja, str. 22.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam, str. 22-23.

centracijska taborišča, niti v njih ni mogoče najti gesel Gonars, Monigo, Chiesa-nuova, Rab, Renicci, Visco.

Tako lahko danes razkrivamo "skrivnost" predvsem prek poročil nekdanjih internirancev, ti pa se spet le neradi spominjajo tistih časov. Spomin na taboriščna doživetja pomeni za nekdanje internirance podoživljanje ponižanj, ki so jih morali tam prestajati.¹³ Med raziskovanjem fenomena italijanskih koncentracijskih taborišč sem opazil kot pomemben vzrok za molčečnost nekdanjih internirancev tudi bojazen, da jih drugi ne bodo razumeli.¹⁴ Italijanska koncentracijska taborišča so tako ostala tisto poglavje iz evropske zgodovine, ki je na določen način še vedno "cenzurirano". Pri tem ne gre le za to, da bi tisti, ki poznajo "skrivnost", neradi govorili o njej; ampak tudi za to, da tisti, ki je ne poznajo, odvrta pogled in si zatiskajo oči.¹⁵ Takšno odvrtačenje pogleda in zatiskanje ušes ne prispeva k lažšanju trpljenja žrtev, prav tako pa ne prispeva k znanju o tem, kaj je človek, saj poglobljen premislek o tem ni mogoč brez upoštevanja izkušenj življenja v ekstremnih razmerah. V ekstremnih razmerah v koncentracijskih taboriščih so se namreč razkrile takšne človeške dimenzije in perspektive, ki so bile prej neznane. Taboriščno življenje je prizadetim s svojo drugačnostjo omogočalo povsem drugačen pogled na njihov prejšnji vsakdanjik, zato so številni med njimi menili, da so v taborišču spoznali življenje do tolikšnih globin, kot bi ga drugače ne mogli. Neki interniranec je v italijanskem koncentracijskem taborišču zapisal v dnevnik: "Tu se bom navadil v enem mesecu brez knjig mnogo več, kot sem to mogel narediti na univerzi v enem letu z vsemi knjigami, ki so mi bile na razpolago. Vse drugače bom usmeril svoje življenje. In košček kruha, kozarček vina in prijazno besedo bom znal ceniti vse drugače kot do sedaj..."¹⁶ Takšna spoznanja niso bila vedno prijetna, saj so se morali v taboriščnem svetu ljudje soočiti sami s seboj: ko pa človek pogleda vase, lahko najde nagnjenje h grdemu, nasilnemu vedenju.¹⁷ Za antropologijo je sistem koncentracijskih taborišč pomemben, ker je temeljil na določeni antropološki koncepciji, taboriščni red sam pa je bil na določen način aplikativna antropologija: "K sistemu koncentracijskega taborišča spada od prvega trenutka naprej in potem vedno znova poniževati jetnika, ga ponižati, uničiti v njem vsa občutja samospoštovanja, samozaupanja, ga notranje zlomiti. Človek v jetniku mora poginiti; mora se zanemariti, se pogrezniti, propasti. Potem se je mogel njihov strahopetni samozagledani zaničevalec sklicevati: 'Glej, takšni so ti sovražniki države! Podljudje!'"¹⁸

Zgodovina evropske antropologije je polna primerov takšnega povzdigovanja na raven znanstvene resnice dejstev ali tudi le "dejstev", ki so podpirala takšna stališča in opravičevala evropsko dominacijo. Tako je, denimo, italijanski antropolog Renato Biasutti v svojem znamenitem delu o rasah in ljudstvih sveta objavil fotografijo Rudolfa Valentina kot tipičnega predstavnika italijanske veje mediteranske rase¹⁹ v nasprotju s fotografijami vojnih ujetnikov, ki predstavljajo 'tipične'

¹³ Cohen, Elie A.: *Human Behavior in the Concentration Camp*. New York: W. W. Norton & Company, 1953, str. xv.

¹⁴ Frankl, Viktor: *Psiholog v taborišču smrti*. Celje 1983, str. 14.

¹⁵ Potrč, Matjaž: *Cenzurirano poglavje*. V: *Dialogi*, 1985, št. 1-2, str. 144-147.

¹⁶ Jezernik, Božidar: *Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno*. Ljubljana, 1997, (dalje Jezernik, *Italijanska koncentracijska taborišča*) str. 258.

¹⁷ Federn, Ernst: *Witnessing Psychoanalysis*. London: Karnac, 1990, str. 54.

¹⁸ Joos, Joseph: *Leben auf Widerruf*. Olten: Otto Walter Verlag, 1946, str. 29.

¹⁹ Biasutti, Renato: *Le razze e i popoli della terra*, Torino, Unione tipografica - Editrice torinese 1967, vol. II., str. 80.

Srbe, Črnogorce, Hrvate in Slovence.²⁰

Podobe, vrednote in stereotipi, ki so jih znanstveniki uporabljali za definiranje tako neevropske kulture in ljudi kot feminilnosti, so združevali nova prestižna znanstvena spoznanja in tehnike s starejšimi kulturnimi miti in tradicijami. Razlikovanje med "naravo" in "kulturo" je tedaj simbolizacija osnovne represije in antropologija, utemeljena na njej, je v službi vladajočega sloja in velja tako za čezmorske kolonije kot tudi domače deprivilegirane sloje prebivalstva. Evropa in njene humanistične vede so stoletja prakticirale delitev ljudi na pripadnike civilizacije in barbare, primitive, divjake. Če so bili prvi v skladu s tem koncipirani kot nosilci kulture, so drugi veljali za "naravne ljudi", to je ljudi brez kulture. Ker je bila ta razlika socialno determinirana, ni goli kontrast, saj je bila "narava" razglašena za manjvredno, "diabolično", "živalsko", "neobrzdano" in "nevredno".²¹ Iste procese in mehanizme, kot so jih uporabljali "nosilci kulture" v čezmorskih kolonijah, so uporabljali tudi oblastniki v koncentracijskih taboriščih, kjer so njihove prebivalce spremenili v neke vrste nove primitive; na drugi strani pa naj bi bili taboriščni oblastniki nosilci kulture. Socialna funkcija dehumanizacije internirancev je bila v razbremenjevanju občutka za odgovornost stražarjev. Za rablje je bilo olajševalna okoliščina, če njihove žrtve niso bili ljudje, ampak "živali". Ta učinek so dosegali s kriminalizacijo in demonizacijo manjšin, to je z likvidacijo na psihološki in/ali moralni ravni, ki je bila predhodnica materialne in/ali biološke.²² Značilno je, da so stražarji v vseh koncentracijskih taboriščih ob določenih priložnostih začutili potrebo demonstrirati nečlovečnost svojih ujetnikov s tem, da so priredili okrutne situacije, v katerih so bili ujetniki prisiljeni vesti se kot zveri. Denimo, da so med sestradane jetnike vrgli kose kruha, da so se stepli zanj. Takšno vedenje je bilo potem vzeto kot dokaz, da so njihovi ujetniki resnično moralno problematična bitja. Ob pogledu na internirance, ogrnjene v sive odeje polne uši, s spačenimi, zateklimi in neobritimi obrazi, ki so brskali po umazaniji, so se taboriščni oblastniki na Rabu v splošnem globoko zgražali, češ: "Che gente negligente." Da so bili pri tem opravilu "bolj slični velikim podganam nego ljudem", so se v celoti strinjali tudi njihovi tovariši.²³

Definiranje samega sebe kot kulturnega bitja nujno rabi svoje nasprotje: če so drugi definirani kot slabi, se posameznik že zgolj na podlagi tega počuti kot boljša oseba. Tako "pravi arijec" v bistvu sploh ni možen brez Žida nekje v ozadju, kajti arijska večvrednost je bila utemeljena prav na židovski manjvrednosti. Obstoj "pogubne židovske rase" je tedaj predpogoj nordijske superiornosti. Italijanski taboriščni oblastniki v splošnem z interniranci ("ribelli") sploh niso hoteli imeti opravka; kadar so ga že imeli, so se vedli bolj ali manj strogo in sovražno. Včasih so se vedli do njih tudi prijazno, "kakor vsi Italijani, da bi se pokazali kulturne".²⁴ Na internirance so praviloma gledali zviška, kot na manjvredna bitja. Ti so menili, da jih niso šteli za ljudi, saj bi potem z njimi ravnali drugače in ne "kot s psi".²⁵

²⁰ Prav tam, str. 324-326.

²¹ Reich, Wilhelm: *The Function of the Orgasm*. New York. Orgone Institute Press, 1942, str. 25.

²² Devoto, Andrea: *Il comportamento umano in condizioni estreme*. Milano, 1985, str. 99.

²³ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 165.

²⁴ Kozak, Juš: *Lesena žlica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947, str. 270.

²⁵ Pakiž, Silverij: *Internacijsko taborišče na otoku Rabu in interniranci v njem*. V: *Rabski zbornik*, str. 13-72. Ljubljana 1953, (dalje Pakiž, *Internacijsko taborišče na otoku Rabu*) str. 36; Slak, Florijan:

Mesta in vasi kot "bojna polja"

Interniranje civilnega prebivalstva so italijanske okupacijske oblasti v Ljubljanski provinci začele leta 1942. V letu 1941 in na začetku naslednjega so zapirale ljudi, ki so jih bolj ali manj utemeljeno osumile kot pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja; pripornike so pošiljale pred vojno sodišče ali pred konfinacijsko komisijo. Namen teh ukrepov je bil zadušiti odporniško gibanje, vendar ni bil dosežen. Konec januarja 1942 je poveljnik XI. armadnega zbora general Mario Robotti ugotavljal, da je "treba vso Ljubljansko provinco in posebno glavno mesto imeti za bojno polje" in da "je treba opustiti mnenje, da gre za pridne ljudi, ker to pravzaprav niso".²⁶ Zato je prvotni sistem aretacij februarja 1942 zamenjal sistem množičnega zapiranja ljudi ne glede na njihovo morebitno "krivdo" in množičnega pošiljanja v koncentracijska taborišča, ki so jih takrat šele začeli pripravljati in zasilno urejati. Po ukazu višjega poveljstva za Slovenijo in Dalmacijo na Sušaku so za "normalizacijo" razmer v Sloveniji podrejene oblasti v Ljubljanski provinci najprej dale ograditi glavno mesto z bodečo žico in omejile svobodo gibanja prebivalstva; pozneje so obdale z bodečo žico in stražami tudi druge večje kraje, tako da so vsa mesta v okupirani provinci spremenile v nekakšna koncentracijska taborišča.

Dan po ograditvi Ljubljane, 24. februarja 1942, so italijanske oblasti izvedle prve racije, da bi "razorožile" prebivalstvo. General Robotti je v navodilih, ki jih je izdal za to akcijo, izrazil upanje, da bo "po jasni nujnosti odločnih ukrepov s strani italijanskih oblasti utrjeno načelo, da ljudje ne pomenijo nič in da je nad vsem prestiž države in režima, ki ga bo to ljudstvo, vajeno že od vekov na trdo pest, pričelo spoštovati v dolžnih oblikah le, če bo prisiljeno priznati energijo države in vlade, ki umeta zmagovati".²⁷ Italijanski vojaki so v Ljubljani dan za dnem obkoljevali sektor za sektorjem. Skupine grenadirjev s karabinjerji in policisti so vdirale v hiše in stanovanja in v njih po Robottijevem poročilu o poteku akcije "aretirale vse, ki so imeli vojaški ali uporniški material, prijele mlade moške za nadaljnjo identifikacijo, internacijo ali izpust". Čeprav se je grenadirski ukaz, izdan za akcijo, glasil nekoliko drugače: "Vse moške, stare približno od 20 do 30 let, ki niso bolni, je treba prijeti".²⁸ Po besedah visokega komisarja, zapisanih v dopisu ministru za notranje zadeve, z dne 2. marca 1943, so vojaške oblasti izbirale ljudi za internacijo "po kriteriju velike širine",²⁹ tako so bili v teh čistkah zajeti in pozneje internirani tudi hujši bolniki. Med taboriščniki v Gonarsu je bilo po dnevniškem zapisu Albina Zupančiča spomladi 1942 mogoče videti celo ljudi s

Spomini na trpljenje in preganjanje. V: Vestnik, San Martin 1963, št. 3, 4-5 (dalje Slak, Spomini na trpljenje in preganjanje) št. 4-5.

²⁶ Ferenc, Tone: Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942. V: Kronika, 1981, št. 2, (dalje Ferenc, Racije) str. 184.

²⁷ Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo in Inštitut narodne osvoboditve pri predsedstvu vlade LRS. Zločini italijanskega okupatorja v "Ljubljanski pokrajini", 1. knjiga: Internacije. Ljubljana, 1946, (dalje Komisija za ugotavljanje zločinov 1946) št. 8.

²⁸ Juvančič Ivo: Italijanski okupator v Ljubljani 1941-194. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, št. 1, str. 106; Ferenc, Racije, str. 186.

²⁹ Archivio centrale dello stato Rim (dalje ACS), Ministero dell'interno, Direzione generale pubblica sicurezza, serija A5G II guerra mondiale, ovitek 67, fascikel 32, dokument št. 0205, Grazioli, Emilio. Al Ministero dell'interno, 2 Marzo 1943-XXI.

protezami na obeh nogah. Po končanih čistkah v Ljubljani so italijanske oblasti marca 1942 zajele in poslale v koncentracijsko taborišče še 1120 demobiliziranih aktivnih in rezervnih oficirjev, podoficirjev in vojakov jugoslovanske vojske v starosti do 60 let z bivališčem v Ljubljanski provinci, in sicer ne glede na to, ali so že bili v vojnem ujetništvu ali ne.³⁰

"Normalizacija" s pomočjo nasilja in zastraševanja

Teroristično dejanje vsebuje sporočilo, ki ni naslovljeno le na neposredne žrtve, temveč na precej širši krog. Stopnja strahu in negotovosti, ki ga vzbudi teroristično dejanje, je odvisna od njegove narave, načina izvedbe, njegove nesmiselnosti in brezobzirnosti. Strah in negotovost povzročata pasivnost in občutek nemoči. Razumljivo je, da so nasilni ukrepi italijanskih okupacijskih oblasti ustvarili med ljudmi ozračje hudega strahu in negotovosti glede osebne varnosti. To je mogoče jasno razbrati iz pisem, ki jih je zaplenila italijanska cenzura. Dne 26. marca 1942 je neka Mici v pismu takole opisala tedanje vzdušje v Ljubljani: "Sedaj živimo v razmerah, ki jih ne morem natančno popisati, preveč moških je že moralo tja doli v Italijo in pravijo, da še ni konec... Posebno za moške je nevarno. Naš oče ima tak strah, da se drži stalno doma, večinoma namreč pobirajo po ulicah in gostilnah... Vse prisluškuje in potrto čaka, kaj prinese prihodnji dan."³¹

Ker pa s temi čistkami niso dosegli želenega cilja, so jih kmalu ponovili. Tudi tokrat so začeli v Ljubljani. Mesto so razdelili na pet sektorjev in predvideli čistko za čas od 27. junija do vključno 1. julija 1942 s pričetkom ob peti uri zjutraj. Določeno je bilo, da mora biti sektor, ki je bil na vrsti za preiskavo, povsem odrezan od sosednjih sektorjev in zastražen do začetka preiskav v naslednjem sektorju. Čistke naj bi bile omejene le na izgon moških zaradi pregleda in interniranja, ne da bi pri tem iskali orožje ali drug subverzivni material.³² Ker je ostal smoter izvajanja teh ukrepov za "normalizacijo" nemirne province nespremenjen (zastraševanje potencialnih "sovražnikov države"), je to v praksi pomenilo, da so iz nekaterih delov Ljubljanske province odpeljali tako rekoč vse moške.³³

Okupacijskim oblastem so se zdeli posebej nevarni izobraženci, zato je bilo treba internirati vse slovenske izobražence iz province. Ko je visoki komisar za Ljubljansko provinco Emilio Grazioli želel julija 1942 dobiti pojasnilo o interniranju izobraženstva, ker je želel posredovati za tiste, ki so podpisali pristopnice v razne organizacije, ki so jih v Ljubljanski provinci ustanovile italijanske oblasti, mu je general Mario Robotti 21. julija 1942 odgovoril, da mu je s posebno vlogo, ki jasno izraža namene Superslode, že sporočil, da bodo zaprli vse izobražence v provinci. Italijanske okupacijske oblasti so predvidele, da bodo v vojašnicah pregledali kakšnih 3000 oseb dnevno. Supersloda je načrt odobrila in izrecno zaukazala, da se pri osebah iz kategorij, predvidenih za preiskavo, ni treba ozirati na "krivdo" ne v posameznostih ne nasploh. Na seji poveljstva XI. armadnega zbora so 20. junija 1942 v zvezi s tem celo predvideli, da bo v čistkah zajetih "malo

³⁰ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 12.

³¹ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 42a.

³² Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 18.

³³ Gestrin, Ferdo: Svet pod Krimom. Ljubljana 1993, str. 77-78.

krivih, mnogo nedolžnih, mnogo deloma indiciranih".³⁴ V provinci so se začele racije tokrat sočasno in so v Ljubljani v presledkih trajale do konca septembra 1942, v manjšem obsegu pa še vse do februarja 1943. Komisija za ugotavljanje zločinov italijanskih okupatorjev in njihovih pomagačev v Ljubljanski provinci je dokumentirala 42 takih pohodov za čas od 28. junija 1942 do 7. februarja 1943.³⁵ Neevidentirani pa so ostali pohodi v Reški provinci, kjer so italijanske okupacijske oblasti poleti 1942 prav tako izvajale hudo nasilje nad civilnim prebivalstvom. Po podatkih, ki jih je zbral Zdravko Troha,³⁶ je živelo v okraju Čabar konec marca 1942 12.263 prebivalcev, na začetku septembra jih je tam bilo le še 5545.

Sprva so izganjali samo moške, kmalu pa so začeli pošiljati v taborišča tudi ženske, ostarele in otroke ne glede na starost in zdravstveno stanje. Italijanska vojska je navadno v zgodnjih jutranjih urah obkolila vas, da nihče ni mogel iz nje. Nato so zbrali vse moško prebivalstvo z izgovorom, da jim ne bodo storili nič hudega. Zbranim so pobrali legitimacije in jih poslali domov, da se najedo, potem pa jih bodo, tako so jim rekli, za nekaj dni odpeljali v Ljubljano, kajti v okolici njihove vasi bodo potekali boji s partizani in ti bi jih lahko pobili, italijanska vojska pa jih jemlje v zaščito. Odpeljali so vse moške med petnajstim in petinpetdesetim letom in vsakemu dovolili vzeti s seboj le za nekaj dni hrane, eno obleko in eno odejo. Vse moške so tudi zaslišali: ali so partizani, ali poznajo kakšnega partizana in podobno. Sprva so bili ljudje "pasivni in resignirani" in o partizanih niso hoteli ničesar povedati ali pa so zatrjevali, da so partizani predvsem gozdarji, Hrvati in Nemci (to je Slovenci s Štajerskega) in le redki Slovenci iz Ljubljanske province. Polkovnik Alberto Seraglia je 30. julija 1942 z zadovoljstvom ugotovil: "V razliko s preteklostjo, ko smo morali postopati slepo in brez zanesljive orientacije, sedaj pri mnogih ljudeh najdem stremljenje, da bi nam dajali točne podatke o komunistih. Vse to spravljam v zvezo z zadržanjem duhovščine..."³⁷

Po zaslišanjih so veliko moških pobili; kar jih niso pobili, so jih odpeljali v nadaljnji postopek.³⁸ Po teh racijah so okupacijske oblasti opustile čistke in poslej pošiljale v internacijo samo osebe, zoper katere je obstajal bolj ali manj utemeljen "sum" v političnem smislu. Tako je na primer visoki komisar za Ljubljansko provinco v dopisu, z dne 14. avgusta 1942 predlagal nadrejenim oblastem, da internirajo skupino osmih ljubljanskih študentov zaradi njihovega slovanofilstva in verjetnosti, da bi pomagali lokalnemu uporniškemu gibanju.³⁹ Oblasti so takšne osebe pošiljale v internacijo vsaj še do srede julija 1943. Od konca 1942 naprej pa po izrecnem ukazu ministra za notranje zadeve, izdanem v okrožnici 451/36425 z dne 19. januarja 1943, niso več izvajale množičnih internacij, saj so bila vsa koncentracijska taborišča prenapolnjena in ni bilo možnosti za ustanovitev novih.⁴⁰

³⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 17, št. 19.

³⁵ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 18-19.

³⁶ Troha, Zdravko: Pisna informacija avtorju. Ljubljana, 1996.

³⁷ Saje, Franček: Belogardizem. Ljubljana 1952, str. 400.

³⁸ Gerlanc, Bogomil: Mladi rod Kočevske proti okupatorju. Ljubljana, 1953; večino originalnih spisov interniranih otrok hrani Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1769, Zbirka okupatorjevi zapori in taborišča, fond Taborišča I, mapa Spisi otrok.

³⁹ ACS, Ministero dell'interno, Direzione generale pubblica sicurezza, serija A5G II guerra mondiale, ovitek 67, fasc. 32, dokument št. 09249, Grazioli, Emilio. (1942). Al Ministero dell'interno, 14 Agosto 1942-XX.

⁴⁰ ACS, Ministero dell'interno, Direzione generale pubblica sicurezza, serija A5G II guerra mondiale, ovitek 67, fasc. 32, dokument št. 0205, Grazioli, Emilio. Al Ministero dell'interno, 2 Marzo

Demonstriranje "moških lastnosti"

Po izrecnih navodilih generala Maria Roatte je bil namen množičnega izseljevanja prebivalstva iz določenih delov Ljubljanske in Reške province v tem, da bi na ta način upornikom odvzeli njihova stalna bivališča in preostalemu prebivalstvu do skrajnosti omejili razpoložljivi živež, tako da ne bi moglo več podpirati upornikov in bi mu ti za lastno preživljanje morali jemati še del tega, kar mu je ostalo. Roatta je predvideval, da se bo zaradi tega ukrepa "močno zmanjšala naklonjenost prebivalstva do upornikov in njegovo prijazno sožitje z njimi".⁴¹ Italijanski vojaki so navodilo izvajali tako, da so vzeli vso živino, hrano in vse, kar jim je prijalo, česar pa niso marali, so vrgli proč, razbili in polili. Hiše in gospodarska poslopja so požgali. Ko so ognjeni zublji požirali vas, so nekateri italijanski vojaki od veselja streljali in prepevali; gasiti in reševati niso dovolili.⁴² Da italijanski vojaki terorističnih akcij za "normalizacijo" Slovenije niso izvajali na svojo roko, ampak v skladu z navodili poveljnikov, potrjujejo med drugim pisma Antonia Modice, kapetana v tretjem bataljonu 51. polka divizije Caciatori delle Alpi. Modica je 7. julija 1942 pisal svoji ženi: "(V)so svojo prtljago stalno prenašam s seboj, sejem jo kjer koli, ker je tako potrebno, da se olajšamo, pa narejamo male baze. Vse stvari imam pomečkane. Pogosto ostajajo v vlažnih prostorih ali se zmočijo, pa plesnijo ali najdem predmete spremenjene barve, cigarete neužitne, ostalo pa je le še vredno zavreči. Potrpljenje. - Vojna je. - Ta beseda vse razloži. - Ni treba še kaj dodati. - Tukaj požigamo cele naselbine, vzamemo vžigalico in milijoni so v plamenih. Videl sem, kako so odirali vole, samo da so izrezali iz njih zrezke, ostalo pa so pustili ležati kar na soncu. Tudi to je vojna. Prebivalstvo pa gleda brez joka, brez besed..."⁴³

V svojem drugem pismu z dne 8. julija 1942 je Modica že zapisal besede, ki jih je slabe tri tedne pozneje, 2. avgusta 1942, v Kočevju v govoru podrejenim oficirjem uporabil general Robotti, ko je napovedal novo obdobje, "ki mora pokazati, da imajo Italijani moške lastnosti", češ, "če je treba, bodite tudi rablji". Modica je pisal: "Čutim se rablja, spričo barbarstva zdivjam še sam, zdaj že tudi jaz nimam več usmiljenja. Postajam brezčuten pred uničenjem. - Ne zdi se mi, da delam tu za veličino domovine..."⁴⁴

"Ali - Ali"

Pri tem terorju italijanskih okupacijskih oblasti so sodelovali tudi njihovi slovenski pomagači, ki so pod grožnjo izгона v koncentracijsko taborišče mobilizirali za boj sposobne moške v tako imenovano Prostovoljno protikomunistično milico (Milizia volontaria anticomunista, MVAC) oziroma vaške straže. Župnik Andrej

1943-XXI.

⁴¹ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 30.

⁴² Gerlanc, n.d.

⁴³ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 57a.

⁴⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 57b.

Zupanc si je o tem 22. septembra 1942 zabeležil v dnevnik: "V Št. Jerneju pristopajo od tu odpeljani k beli gardi, raj ko v Italijo".⁴⁵ V zabeležki z dne 25. novembra 1942 pa, da mu je kaplan Andrej Sterle, kurat Legije smrti, povedal, da "v Št. Jerneju organizirajo Ali - Ali", to je v belo gardo ali v internacijo.⁴⁶ Slovenske kvizlinške enote so na ta način med zajetimi po posameznih zaporih najprej zbirale moštvo za svoje vrste, pozneje pa so tudi same izvajale čistke in predajale ujete italijanskim okupacijskim oblastem, te pa so jih odgnale v internacijo. Pri tem so bile bolj papeške od papeža: v Ljubljani so v nočeh na 22. in 23. december 1942 izvedle "božične racije", da bi "popravile italijanske napake".⁴⁷ Po poročilu *Naroda v ječi*, glasila Slovenske narodne pomoči, so med aretacijami in pozneje v zaporu z ujetniki ravnali zelo slabo: "Belogardistični zapor v Belgijski vojašnici pa po svojih ostudnih mučenjih in trpinčenju prekaša vse, kar počno zverinski Lahi. Prava srednjeveška inkvizicija. Dogajajo se primeri, radi katerih zmajujejo celo italijanski vojaki z glavami".⁴⁸

O tem, koliko ljudi je bilo poslanih v koncentracijska taborišča po poletnih racijah 1942, ni dovolj zanesljivih podatkov, saj točnega števila niso poznale niti tedanje italijanske oblasti. Kot je razvidno iz podatkov iz osrednjega arhiva v Rimu, je italijanska vlada na podlagi svojih informacij ocenjevala, da je bilo konec oktobra 1942 v petih koncentracijskih taboriščih Rab, Padova, Treviso, Gonars in Renicci "približno 20.000" slovenskih civilnih internirancev.⁴⁹

Interniranje ni bilo le ukrep zaradi "nujnosti državne obrambe", marveč so oblasti z njim uresničevale tudi druge smotre. Najboljši dokaz za to je dejstvo, da ni bilo omejeno na "sposobne moške" (*maschi validi*) od šestnajstega do petdesetega ali petinpetdesetega leta - to starostno mejo so si italijanske okupacijske oblasti postavile same, niso pa je spoštovale. Poleg "sposobnih moških" so oblasti pošiljale v koncentracijska taborišča tudi starce in otroke, ženske in celo nosečnice. Tako se je v taboriščih znašlo več oseb, starejših od 60 let; v Padovi jih je bilo 24, v Trevisu 81. Na Rabu je bilo več kot sto taboriščnikov, starejših od 70 let, v Trevisu 38, med njimi so bili nekateri stari nad 80 ali celo blizu 90 let.⁵⁰ Še dosti več je bilo otrok, mlajših od šestnajst let. Dne 31. avgusta 1942 je načelnik oddelka za vojne ujetnike in internirance pri Superslodi general Umberto Giglio javil fašistični federaciji na Reko, da je na Rabu interniranih kar tisoč otrok, ki še niso dopolnili šestnajst let, in da se bo to število v kratkem podvojilo. Točnega števila interniranih otrok ni; podatki so znani samo za Treviso, kjer je bilo 15. marca 1943 interniranih 1058 moških, 1085 žensk in 979 otrok, skupaj 3122 oseb.⁵¹ Ker so internirali tudi nosečnice, so v številu otrok zajeti tudi tisti, ki so se rodili v koncentracijskem taborišču. Na Rabu se jih je do sredine decembra 1942 rodilo približno 50 (nekateri med njimi kar pod šotori), v Gonarsu med 25. decembrom 1942 in 25. marcem 1943 43 in v Trevisu od julija

⁴⁵ Saje, n.d., str. 352.

⁴⁶ Prav tam, str. 361

⁴⁷ Ferenc, Racije, str. 215.

⁴⁸ Prav tam, str. 221.

⁴⁹ ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri 1940-43, ovitek 3177, fasc. 29, dok. št. 7368, Sistemazione internati civili sloveni.

⁵⁰ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 45.

⁵¹ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 43.

1942 do februarja 1943 še 42.⁵² Veliko jih je umrlo, saj je bila umrljivost v koncentracijskih taboriščih najvišja prav pri novorojenčkih.

Kdor je lačen, je drugačen

Režim v italijanskih koncentracijskih taboriščih je temeljil na grobem fizičnem nasilju in strahovanju. Nasilje nad interniranci je temeljilo na poostrenem vojaškem drilu, doslednega policijskega terorja ni bilo. To se pravi, da so morali dolgo čakati v vrsti za hrano, v zboru za preštevanje, pa na kopanje, na pošto in tako naprej: "Vsak je doživel kakšno šikaniranje, če ne drugače, že s samim superiornim obnašanjem teh ljudi."⁵³

Vendar za internirance v italijanskih koncentracijskih taboriščih ni bilo prisilnega dela in doslednih surovosti, zatiranje in mučenje kakor v nemških. Toda interniranci so preživljali lakoto, mraz, ponižanja, negotovost glede lastne usode, pretrse ob trpljenju še bolj prizadetih tovarišev, skrb za usodo doma in domotožje.

Vedno hujša lakota je prej ali slej večino internirancev prisilila, da so iskali "pod roko" dodaten kos kruha. Lakota ima svojo pamet in hodi svoja pota, zaradi nje razum ne preudarek ne moreta več postavljati učinkovitih zaprek: res lačni poje še strup, da ne bi umrl od lakote. Tako so najbolj lačni iskali kaj za pod zob vsepovsod in si v času najhujše lakote poskušali pomagati na najbolj neobičajne načine. Zlasti ob koncu 1942 in na začetku 1943 so v italijanskih koncentracijskih taboriščih postali kar vsakdanja slika nesrečniki, ki so brskali po odpadkih in smeteh, prinesenih iz kuhinj ali sob, išoč ostanke hrane in cigaretne ogorke; lizali so celo papir, v katerega je bila zavita marmelada. Najraje so stikali okrog kuhinj in prežali, kdaj bodo kuharji odvrgli ostanke hrane na smetišče.

Vedno in povsod so pri tem opravilu prednjačili tisti, ki niso dobivali ne paketov ne nakaznic z denarjem. Kadar razkroj duha skupnosti doseže takšno stopnjo, potem je vsaka širša organizacija onemogočena, kajti ljudje doživljajo sami sebe kot osamljene v neprijazni množici. Uživanje odpadkov je med interniranci zbujalo močno čustvo zavisti in sovraštva in s tem vplivalo na razkroj občutka skupnosti in tovarštva. Lačni so se preekali, prerivali in pretepali za majhen zalogaj, čeprav so okrog njih bili vedno taki, ki niso stradali ali so imeli celo preveč. Med tistimi, ki so v gneči ostajali praznih rok, so bolečina zaradi ponižanja, zavist in nepotešena lakota budile kar najneprijaznejša občutja do stražarjev in tistih internirancev, ki jim ni bilo treba brskati po smeteh. Slednji pa so spet v bolj ali manj upravičenem strahu, da utegne takšno ponižanje prizadeti tudi njih, še bolj izkoristili sleherni grizljaj samo zase. Taboriščniki iz prve skupine so postali predmet najhujšega sovraštva, ki se je pogosto izražalo tudi v političnih diskvalifikacijah, in s tem se je razdor samo še povečeval. Zaradi nezadostnih količin hrane in omejenih možnosti za nakup živil, oblačil, zdravil in drugih potrebščin, so bili paketi naravnost življenjska nujnost. V Renicciju je po dnevniškem zapisu Viktorja Mačka v zimskih mesecih tako nastala grozljiva enačba: "brez paketov = gotova smrt!" Kako zelo so taboriščniki potrebovali dodatne pošiljke hrane in druge potrebščine in so si jih

⁵² Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 47.

⁵³ Ažman, Marijan: Koncentracijska taborišča Gonars - Padova (Italija). 1974, str. 21; tipkopis hrani avtor.

želeli, najbolje kaže množica pisem, ki so jih prejeli njihovi sorodniki in znanci. Da so bile količine obrokov v koncentracijskih taboriščih nezadostne, je razvidno tudi iz zabeležke intendance pri Superslodi z dne 23. decembra 1942 in zapisa

polkovnika Lucinija z dne 1. marca 1943, da samo redni prejemniki paketov "še dosti dobro rinejo naprej".⁵⁴

Kot je bilo objavljeno v *Slovenskem domu* 2. julija 1942 in v *Domoljubu* 8. julija in 23. decembra 1942, v paketih ni bilo dovoljeno pošiljati lahko pokvarljivih živil, pod grožnjo zaplembe paketa in ovadbe kaznivega dejanja pri vojaškem sodišču je bilo prepovedano tudi prilagati tobak in vse vrste tobačnih izdelkov, knjige, časopise, pisma, nože, vilice, žepne nože, britve, vnetljive snovi in podobno. Da so te odredbe veljale le za tiste, ki so jih spoštovali ali ki so imeli smolo, da so jih zasačili, najbolj prepričljivo dokazuje dejstvo, da je manjše število internirancev dobivalo s paketi "pravo izobilje hrane" (seveda gledano z lačnimi očmi preostalih taboriščnikov!): nekateri v furlanskih taboriščih so dobivali pakete vsak tretji dan ali še pogosteje. Paketi so namreč prihajali v taborišča v glavnem po pošti, v furlanska taborišča pa največ prek ljubljanske trgovke Tanko, ki je imela v Gonarsu interniranega sina in je s tovornjakom vozila tja pakete, nazaj pa sadje in zelenjavo. Nekaterim so prinašali pakete svojci osebno ali drugi obiskovalci, ki so hoteli na ta način pridobiti taboriščnike v glavnem zoper idejo narodnoosvobodilnega boja. V tem smislu je bila zlasti zelo razvejena dejavnost škofijske dobrodelnice pisarne v Ljubljani, ki je zbrala in razdelila med taboriščnike na stotine paketov. Tako je na primer v Gonars prinašal pakete interniranim pripadnikom gibanja Straža v viharju dr. Blatnik, konfidentom pa ljubljanski detektiv Rotar.⁵⁵

Pri razdeljevanju paketov si je uprava taborišča umila roke. Prepustila ga je vojakom, ti pa se ob tem niso pretegnili. Pakete so dovažali s pošte v taborišče le počasi, tako da jih je sredi novembra 1942 na pošti ležalo še dva tisoč. Nič hitreje tudi ni potekalo njihovo razdeljevanje v taborišču, saj so prerezali in preiskali vsak kos kruha, da do taboriščnikov ne bi prišlo kakšno skrivno sporočilo. Naslovnikovo ime so poklicali samo enkrat, če se ni oglasil, so paket vrgli na kup za vrnitev pošiljatelju in za naslovnika je bil izgubljen. Razdeljevanje paketov je še oteževalo skrajno slabo izgovarjanje slovenskih imen. Najhujši nered pri pošiljanju in razdeljevanju paketov je vladal v koncentracijskem taborišču na Rabu. Prevoz paketov na Rab je bil izročen motornim jadrnicam podjetja Gondrand z Reke. Njihovi vozniki so s pošiljkami ravnali tako neodgovorno, da je vsebina mnogih paketov splesnela in se pokvarila. Na Rabu so nato dlje kot v drugih taboriščih plesneli v skladiščih, preden so prišli v roke naslovnikom. Novembra 1942 je na rabski pošti ležalo toliko paketov, da se je po zabeležki fra Odorika Badurine v samostanski kroniki med domačini razširila govorica, "da hočejo Italijani internirance uničiti z lakoto".

Deli in vladaj!

⁵⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 80-81.

⁵⁵ Kozak, Lesena žlica, str. 286, 362; Planina, France: V italijanskih zaporih. V: Loški razgledi 1978, str. 271-272.

Klimatske, stanovanjske, prehrabne in zdravstvene razmere so vse skupaj povzročale, da so se taborišča začela spreminjati v "žive grobnice", kakor je poročal v London neznani poročevalec iz Ljubljane 1943. Umrljivost na Rabu je bila tako velika, da so bili poznavalci tamkajšnjih razmer konec leta 1942 prepričani, da nihče ne bo preživel zime. Zlasti hudo so bili prizadeti otroci in starejši ljudje, ki so po podatkih iz samostanske kronike, ki jo je pisal fra Odoriko Badurina, začeli umirati že 5. avgusta 1942. Skupno je tam umrlo več kot tisoč ljudi, kar je prav nepojmljivo visoka številka, saj zajema več kot vsakega desetega interniranca. Poleg tega pa to zanesljivo niso vse žrtve tega taborišča, saj je mnogo nekdanjih rabskih internirancev pomrlo po preselitvi v druga taborišča.⁵⁶ Intendanca Superslode je navedla 13. decembra 1942 kot glavne vzroke velike umrljivosti na Rabu: slabo fizično stanje internirancev, v katerem so bili pripeljani v taborišče, veliko število starcev, strah, ki so ga otroci in matere prestali ob odgonu z doma, naponi transporta in nezadostna količina hrane.⁵⁷ Prečiščevanje posameznih predelov Ljubljanske in Reške province so italijanski vojaki izvajali na "nepopisno surov" način, ki je preživelim že sam po sebi zbujal najhujše slutnje. Nepodpisani pisec poročila o stanju v Starem trgu, Ložu, Grahovem je zapisal, da je v začetku "roške" ofenzive neka ženska od žalosti in strahu umrla. Strah se je na poti v taborišče še povečeval in ko so bodoče taboriščnike na Reki premestili na ladjo, so mnogi med njimi dokončno obupali nad svojo usodo: večina med njimi še ni videla morja, niti se še niso vozili z ladjo, sumili so, da jih nameravajo preprosto potopiti.⁵⁸

Prvi smrtni primeri kot posledica internacije so "zelo vplivali" na okolico. Pogovori so dobili nov predmet, ob katerem se je vse pogosteje sukala utesnjena človeška misel. Pojav prvih mrličev je med taboriščniki krepko vplival na razvoj zavesti o pripadnosti eni, ogroženi skupini. Ko so umrli prvi stanovalci določene bivalne enote, so se zbrali okrog njih "zgneteni v gručo" vsi njeni prebivalci.⁵⁹ V grozi pred črno prihodnostjo so pomislili tudi na upor, po premisleku pa so vendarle ugotovili, da je premoč na strani stražarjev.

Z naraščanjem števila pokojnikov je naraščala tudi vznemirjenost, "da bi od gneva tulili ob vsaki novi smrti", kot je zabeležil v dnevnik Franc Šlajpah. Toda svoje nezadovoljstvo so vse manj izkazovali skupno in organizirano. Vse bolj so mislili zgolj nase, zgolj na to, kako bi preživel, in vse manj na skupnost. Menili so, da morajo "radi samoobrambe dati sentimentalnost na stran in razumsko skušati pomagati, kjer se da in ima smisel ter paziti na sebe". Mnogi so se začeli utapljati v brezbržnosti, češ, saj vojne ne bo nikdar konec in bodo tako ali tako poginili v taborišču. V tem je bilo izraženo veliko trpkosti, obupa in strtega dostojanstva, ponižanja prek najvišje tolerančne meje. Nekatere je zagrabil paničen strah pred smrtjo, kakor blazni so skušali ubežati: podnevi so stikali po smetiščih, išoč ostanke hrane, ponoči so se otepali spanca, da jih ne bi presenetila "koščena roka". Ljudje so z grozo gledali, kaj bo: ali bodo zmogli pretrpeti vse težave in se še kdaj vrniti na domove? Kot je bila še oktobra 1942 med rabskimi taboriščniki najbolj pogosta beseda "vrnitev", se je v naslednjih dveh mesecih govorilo samo še o smrti.

⁵⁶ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 287.

⁵⁷ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 62.

⁵⁸ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 289.

⁵⁹ Mauser, Karel: Ljudje pod bičem. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1963, str. 165.

Ni čudno, da se je v takšnem vzdušju uveljavilo prepričanje, da namerava okupator fizično uničiti vse Slovence, zlasti pa tiste po taboriščih. Množične internacije prebivalstva Ljubljanske province so sprožile številne govorce, da nameravajo Italijani izseliti kar vse njeno prebivalstvo. Eni so vedeli povedati, da bodo Ljubljano izselili v Kalabrijo in Sicilijo, kjer bodo naseljevali samo po deset družin na razdaljah 25 kilometrov. Drugi so zatrjevali, da bodo izselili kar celotno prebivalstvo, in sicer na Madagaskar. Seveda so takšne govorce nastajale pretežno iz strahu in negotovosti, ki so jo sprožili italijanski represivni ukrepi v provinci, delno pa tudi kot posledica belogardistične propagande, ki je razglašala, da so nameravali Italijani izseliti vse Slovence, pa je škof to preprečil z ustanovitvijo bele garde.⁶⁰

Čeprav sta bila bes in gnev do zatiralcev zaradi umiranja sosedov skupna vsem internirancem, so se iz istega razloga krepila medsebojna nasprotja, pogojena predvsem z različnimi političnimi nazori posameznikov. Pristaši narodnoosvobodilnega gibanja so namreč dolžili za množično umiranje v taboriščih nasploh in v rabskem še posebej "fašistične krvnike in domače izdajalce" in so trpljenje internirancev poskušali uporabiti za povezovanje in mobilizacijo zoper italijanske okupatorje in kolaborante: "Vemo pa tudi, prav točno vemo, da je kriv tisočerih smrti naših bratov in očetov, žena in otrok na tem otoku tudi belogardistični Juda." To pa spet ni bilo prav nasprotnikom narodnoosvobodilnega gibanja med njimi. Vsekakor jim pri tem niso ostajali dolžni in so tudi oni dolžili za gorje "laško vojsko in komuniste", češ da je bila na Rabu umrljivost tako strašna zaradi sodelovanja med njimi. Po besedah pisca nepodpisanega članka "Otok Rab - slovensko pokopališče" naj bi se to sodelovanje "kričeče kazalo v taborišču samem, kjer so komunisti imeli vso oblast, da so lahko uganjali nasilje nad nekomunističnimi interniranci ter jih izkoriščali".⁶¹

Rekrutiranje "obsojenih na smrt"

Med glavnimi ukrepi, ki so prizadevali taboriščnike, je bilo preprečevanje njihovih stikov z zunanjim svetom. Za koncentracijsko taborišče Gonars je generalni štab italijanskih oboroženih sil 2. junija 1942 predlagal notranjemu ministrstvu v Rimu, naj prepove obiske svojcev internirancev, ki so prihajali iz Ljubljane in okolice.⁶² V času internacije so bili taboriščniki strogo odrezani od sveta, vzdrževati so smeli le zelo omejene in strogo nadzorovane pisne stike. Pisati so smeli samo enkrat mesečno vojaško dopisnico in pismo. Na dopisnice so smeli napisati štiri-najst vrstic in v pismu štiriindvajset. Vsa pisemska pošta je morala v cenzuro, kar je povzročalo tolikšne zamude, da svojci internirancev tudi po štiri mesece in več niso dobili nobene novice o njih. Korespondenco so najbolj neredno in počasi dostavljali na Rabu, kjer naj bi po podatkih poročila londonski vladi Življenje naših internirancev po taboriščih v Italiji ležalo proti koncu leta 1942 samo na pošti v mestu Rabu "nad 10.000 komadov" korespondence.⁶³ Internirancem v Reniciju pa so po dnevniku Viktorja Mačka na njihove "stvarne in skromne

⁶⁰ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 293.

⁶¹ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 293-294.

⁶² Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 74, 77.

⁶³ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 184

pripombe" zaradi počasnega potovanja njihove pošte pojasnili, da "pozabljajo na svoj položaj". To, da niso imeli stikov z domom tudi po nekaj mesecev, je bilo za mnoge "nemara najhujše, kar jim je ubijalo pogum in smisel za življenje".⁶⁴

Ker je prišlo v Renicci "le nekaj posameznih pisem", se je tam porodila tale zgodba: "Spominjam se, da sta v naši baraki prejela pismo samo brata dvojčka. Pismo je bilo od njune matere. Pisala jima je zelo ljubeznivo, da je šla h gospodu župniku prosit, da bi pri oblasteh posredoval, da bi ju spustili domov... Bila sta vesela materinega pisma. Toda to veselje je bilo popoprano s skrbjo, kaj če ju bodo res poslali domov v belo gardo. Da bi ju vtaknili v belo gardo, tega sta se resnično bala. Približno tri tedne po prejemu tega pisma so ju Italijani res poslali domov. In še po preteku enega meseca se je med nami razširila vest, da je dobil nekdo sporočilo skrito v paketu, da sta bila dvojčka mobilizirana v belo gardo. Kot belogardista sta bila samo dva dni. Ob nenadnem partizanskem napadu blizu Iga sta oba istočasno izgubila življenje. Sporočilo o žalostni usodi obeh mladeničev, ki smo ju poznali, nas je pretreslo. Pisemskih pošilk si v Renicci nismo želeli, saj vesti, ki si jih želimo, cenzura vse uniči, pisma pa, ki jih spremlja kakšen blagoslov, smo vedeli, da nam ne prinašajo nič dobrega".⁶⁵

Prve internirance so izpustili iz Gonarsa že spomladi 1942, še preden so bila druga taborišča sploh ustanovljena. S prvimi transporti so odhajali v Ljubljano posamezniki, ki so šli v konfinacijo, pred vojaško sodišče ali med talce; le redki med njimi so bili izpuščeni na prostost. Internirance so začeli izpuščati v večjem številu šele ob koncu poletja 1942 in do zgodnje pomladi naslednjega leta so izpuščali predvsem tiste, ki so bili pripravljeni vstopiti v Prostovoljno protikomunistično milico, ki so jo tedaj začeli ustanavljati v Ljubljanski provinci. Tedaj se je prijavilo "lepo število mož in fantov, ki so bili že v partizanih, pa so se v dneh ofenzivnega pritiska predajali in prijavljali sovražniku in nato v internaciji izgubili moč treznega premisleka, še posebej v vaseh, kjer sta bila religiozni vpliv in vloga župnika med vaščani večja".⁶⁶ Koncentracijska taborišča naj bi se tako spremenila v "živ rezervoar za belogardistične, plavogardistične in ustaške morilske tolpe". "Zelo preprost je bil račun z na smrt obsojenimi: če hočete uiti smrti pod šotori, se prijavite v 'Križarsko vojsko' za 'obrambo vere pred komunizmom'".⁶⁷ Dejansko je moštvo v MVAC rastlo postopoma s prihajanjem odpuščenih taboriščnikov. Oba procesa: odpuščanje iz italijanske internacije in vključevanje v kvizlinške enote sta šla vzporedno in hkratno.⁶⁸

Poleg moških, sposobnih za orožje, ki so bili voljni vstopiti v oborožene kvizlinške oddelke, so izpuščali tudi tiste, od katerih ni bilo mogoče pričakovati, da bi okrepili narodnoosvobodilno gibanje (bolniki, starci, ženske in otroci). Na izpustitev pa niso mogli računati tisti, ki so bili internirani zaradi "splošnih varnostnih ukrepov".⁶⁹ Italijanske okupacijske oblasti so se namreč bale, da bi odšli iz taborišča z neprijaznimi čustvi do njih in bi se na ozemlju, ki ga niso kontrolirale,

⁶⁴ Springer, Jakob: Smrt na Rabu. V: Dolenjski list 4-13. Novo mesto, 1963, št. 5.

⁶⁵ Maršič, Alojz. (s.d.): Spomini na taborišča Gonars, Renicci, Flossenbürg in Buchenwald. Arhiv Komisije za bivše politične zapornike in druge žrtve nacifašizma, 55-56.

⁶⁶ Gestrin, n.d., str. 78.

⁶⁷ Drenovec, France: Osvobodilna fronta v rabskem taborišču. V: Rabski zbornik, (dalje Drenovec, OF v rabskem taborišču), str. 113-132. Ljubljana, 1953, str. 114.

⁶⁸ Gestrin, n.d., str. 90.

⁶⁹ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 92, 93.

pridružili partizanom.⁷⁰

Seveda pa sam odpust iz koncentracijskega taborišča ni pomenil konca vseh težav, zlasti ne za ljudi iz krajev, ki so jih v celoti izselili. Ti so ob vrnitvi prišli z dežja pod kap: niso imeli ne doma ne hrane ne obleke. Med prebivalstvom v Ljubljanski provinci so povratniki iz taborišč že s samo zunanostjo zbuvali protitalijanska čustva, saj so bili shujšani "kot živi skeleti" in po opisu pisca poročila londonski vladi, decembra 1942, o življenju slovenskih internirancev v italijanskih koncentracijskih taboriščih razcapani tako, "kot se je v naši domovini redkokdaj kdo tak videl, brez perila, razjedeni od uši, večina z oteklimi nogami".

"Cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega"

V Ljubljanski provinci so zlasti katoliški veljaki od okupacijskih oblasti večkrat zahtevali, da izpustijo iz taborišč "poštene naše ljudi" oziroma "nedolžne" taboriščnike. Lambert Erlich se je v svoji spomenici italijanskim vojaškim oblastem 1. aprila 1942 zavzemal za takojšnjo izpustitev tistih aretiranih, konfiniranih in interniranih Slovencev, "ki jih je ta usoda doletela po nedolžnem".⁷¹ Pri italijanskih oblasteh je konec leta 1942 večkrat interveniral tudi ljubljanski škof. Ljubljanski in krški škof sta tudi večkrat opozorila Vatikan na "nevzdržen položaj slovenskih internirancev v vojaških taboriščih, posebno še za ženske in otroke".⁷² Ljubljanski škof Gregorij Rožman je 26. septembra 1942 izročil Grazioliju spomenico, v kateri je predlagal osvoboditev "lojalnih internirancev". Svoj predlog je utemeljeval takole:

"Porabljam to priliko, da Vašo Ekscelenco ponovno zagotavljam, da so Slovenci narod, ki s samozatajevanjem prenaša svojo največjo nesrečo, ki je miren in lojalen do oblasti, ki ni prevraten, temveč zna realno presoditi nastalo situacijo in je navajen dajati cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega.

Priznavam, da so se med Slovenci pokazali izjemni pojavi, ki bi lahko spravili v dvom točnost moje iskrene karakterizacije slovenskega naroda. Nimam namena iti preko teh pojavov. Ne samo jaz, temveč ogromna večina slovenskega naroda obsoja nesrečne podvige neodgovornih elementov, ki so pod krinko narodnoosvobodilnega boja započeli teroristične akcije nad Slovenci in nad premoženjem naroda z namenom, da spravijo narod v brezupen položaj, v katerem naj bi postal žrtev komunizma..."⁷³

Uspeh Rožmanovih prizadevanj je bil, da se je z generalom Gambaro dogovoril o ustanovitvi posebne komisije za vračanje internirancev. O ustanovitvi komisije so obvestili prebivalstvo Ljubljanske province 24. decembra 1942 s posebno objavo, v kateri so obljubljali popolno osvoboditev vseh tistih, "ki se izkažejo zanesljivi glede lojalnosti do italijanskih oblasti in imajo odkritosrčni namen za mirno življenje v krogu svojih družin".⁷⁴ Praksa je kmalu pokazala, da so bili "nedolžni" predvsem tisti interniranci "iz pobožnih družin, ki so bili vedno nasprotniki komunističnih

⁷⁰ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 64a.

⁷¹ Saje, n.d., str. 230; Boris Mlakar: Delovanje Stražarjev med drugi svetovno vojno. Dodatek : Razvoj v Ljubljanski provinci. V: Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje 2002, str. 277.

⁷² Saje, n.d., str. 506.

⁷³ Prav tam, str. 498.

⁷⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 99.

načel in bi bili pripravljene, da se z besedo in orožjem bore zoper komuniste"; tako je, denimo, pripisal ribniški dekan Viktor Demšar k seznamu z imeni 41 taboriščnikov iz Dolnjih Laz in Zapuž, ki ga je poslal 19. novembra 1942 komandi XI. armadnega zbora.⁷⁵ Rožman je v pozni jeseni 1942 sam posredoval za izpust skupine 400 Ehrlichovih in Tomčevih "stražarjev" in "mladcev", ki so bili pozneje skupaj s člani Glavačeve in Križmanove skupine in Natlačenove Slovenske legije pri organizatorji in poveljniki vaških straž in legije smrti.⁷⁶

Pri italijanskih okupacijskih oblasteh so posredovali tudi številni drugi duhovniki za tiste internirance, ki so bili pokorni oblasti in nasprotni "prevratnim nazorom" ali so bili celo pripravljene boriti se proti partizanom.⁷⁷ Podobne prošnje so vlagale tudi posamezne občine, župni uradi, lokalni župniki ali oddelki MVAC kar skupno za internirance iz celih vasi ali župnij zaradi ustanovitve ali izpopolnitve enot MVAC. Prošnje za izpustitev taboriščnikov so začeli organizatorji vaških straž pošiljati jeseni 1942. Naslavljali so jih na poveljstvo XI. armadnega zbora oziroma njemu nadrejeni komandi italijanske druge armade. Prošnje so utemeljevali z obrambo prebivalstva in vasi pred partizani in njihovimi rekvizicijami, po drugi strani pa tudi z idejno usmerjenostjo, nasprotno narodnoosvobodilnemu gibanju, in vernostjo za odpust predlaganih taboriščnikov. Vsaki prošnji je bil priložen poimenski seznam tistih, ki naj bi bili izpuščeni. Prošnje so ponavljali, saj so se italijanske oblasti po mnenju organizatorjev prepočasi odzivale na njihove pobude.⁷⁸

Na ljubljanski škofijski ordinariat so ves čas prihajale prošnje, v katerih so prosilci zatrjevali, da navedeni posameznik nikakor ni prevratnik, ampak je, nasprotno, lojalen podanik italijanske "postavne oblasti". Tako je na primer Ana Pekolj v prošnji, 23. marca 1943 navedla, da je bil njen mož "vedno doma, vedno pokoren državnim oblastem in odločno nasproten vsakemu prevratnemu naziranju".⁷⁹ Dora Porenta pa je v prošnji za izpust moža 20. marca 1943, celo zatrjevala, da je bil "sempre contro comunismo e contro O. F., manifestava sempre francamente le sue idee" ("vedno proti komunizmu in OF ter je vedno odkrito izražal svoja stališča").⁸⁰ Na Rožmanov naslov so prihajale tudi prošnje, kakršno je 1. januarja 1943 napisal v Gonarsu internirani Avguštin Karner:

"G. škof, jaz se obračam na Vas s prošnjo, da bi bil sprejet v belo gardo, ker silno gorim od želje, da se borim z našimi fanti in možmi proti brezbožnim komunistom... Zato Vas prosim, g. dr. škof, da me pokličete iz internacije v Ljubljano, da prisežem na zvestobi beli gardi in da se poslej borim z dušo in telesom za Kristusa Kralja in za red in mir v naši Sloveniji. Garantiram Vam, g. škof, da če bom sprejet v belo gardo, bo marsikateri rdeči brezbožnik padel mrtev ali živ pravdi v roke, ker jaz gorim od želje, da se borim proti njim..."⁸¹ Karner je bil seveda izpuščen. Prav tako je bilo na primer izpuščenih devet taboriščnikov z

⁷⁵ Saje, n.d., 433.

⁷⁶ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 94-95.

⁷⁷ Komisija za ugotavljanje zločinov 1946, št. 88, št. 89; Saje, n.d., str. 433, 460; Pakiž, Internacijsko taborišče na otoku Rabu, str. 29.

⁷⁸ Gestrin, n.d., 87.

⁷⁹ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 194.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Saje, n.d., str. 529.

Raba, za katere je prosil oddelek MVAC iz Tomačevega.⁸² Brezuspšne pa so bile prošnje za izpust taboriščnikov iz Preloke, čeprav so bili po navedbah župnika Jožeta Pokorna vsi "prav dobri katoličani", a očitno niso pokazali dovolj vneme za boj proti "brezbožnim komunistom".⁸³ Italijanske oblasti tudi niso ugodile prošnji, ki jo je 24. januarja 1943 vložila Frančiška Erjavec iz Plešivice, ker so bili zaradi odsotnosti sina Ivana, ki je šel k partizanom, internirani njegov oče Ivan in brata Alojzij in Jožef, tako da je ostala na posestvu samo sedemdesetletna prosilka, ki je morala sama opravljati vsa poljska in druga gospodarska dela. Načelnik generalnega štaba pri XI. armadnem zboru Bruno Lucini je k njeni prošnji, da bi ji pomagali iz bednega stanja, pripisal: "Kako pomagati materi partizana?"⁸⁴

Za novačenje moštva v MVAC so skrbele tudi italijanske oblasti, tako da so po koncentracijskih taboriščih razdeljevale med taboriščniki formularje za vstop v "prostovoljno protikomunistično milico". V danih razmerah so v tem vabilu številni posamezniki videli možnost, da ubežijo neizbežnemu: "Velik del kmečkih pripornikov je očitno kazal zanimanje in prvi prepiri s partizanskimi agenti so se razširili v zagrizeno razpravljanje in zmerjanje. Brezdelje, zaskrbljenost in obupna poročila od doma so spremenili ljudi v togotna bitja in strah pred počasnim umiranjem, ki se je začelo z otekanjem udov, je pogнал v neznosno hrepenenje po domu, po delu, po svojcih".⁸⁵

Iz številnih prošenj za izpustev, v katerih so prosilci izražali svojo pripravljenost služiti v oboroženih oddelkih, je razvidno, da so se mnogi odzvali na poziv k boju zoper "brezbožni komunizem" iz strahu pred taboriščem ali pod pritiskom taboriščnega življenja. Toda po vrnitvi iz koncentracijskega taborišča se vsi le niso pridružili "prostovoljni protikomunistični milici", marveč so nekateri odšli celo k partizanom.⁸⁶ Tisti, ki so se vključili v oborožene oddelke, pa tega zvečine niso storili s srcem. Po izjavi Dobrivoja Vasiljevića-Istoka, podani na zaslišanju 27. novembra 1942, je v belogardistične oddelke vstopilo največ novincev v septembru in oktobru 1942, ker so jim tedaj italijanske oblasti pošiljale ljudi iz zaporov. "Moštvo, ki so nam ga nasilno prignali Italijani, pa nima niti volje za boj proti partizanom in je v borbi še slabše".⁸⁷

Pravilo je, da teroristično nasilje ustvarja anomijo, ker v ljudeh vzbuja vtis, da država ne opravlja ali ne more opravljati svoje temeljne funkcije (zagotavljanje varnosti svojih državljanov). Zato ima lahko terorizem resne politične posledice, v našem primeru lahko rečemo, da so te še vedno žive. Italijanske oblasti so se zaradi odporniškega gibanja v okupiranem delu Slovenije, ki je bil pod njihovim nadzorom, znašle med dvema ognjema: če ne bi reagirale, bi bile videti šibke in neučinkovite, in bi samo še spodbujale odpor; ker so reagirale, so se močno pre-

⁸² Nadškofijski arhiv Ljubljana, fascikel Zgodovinski zapisi. Kovačič Alojz. Pismo Gospodu profesorju dr. Lenčku, Tomačevo, 14. 3. 1943.

⁸³ Jezernik, Italijanska koncentracijska taborišča, str. 195.

⁸⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov 946, št. 59-60.

⁸⁵ Mauser, Ljudje pod bičem. str. 198.

⁸⁶ Potočnik, Franc: Žice, morje in gozdovi. Ljubljana 1951, str. 47-48; Drenovec, OF v rabskem taborišču, str. 126; Slak Spomini na trpljenje in preganjanje: št. 4-5.

⁸⁷ Saje, n.d., 313.

grešile zoper civilne svoboščine in demokratične pravice prebivalstva okupirane Ljubljanske province. Zato so se kmalu znašle v izgubljenem položaju in so se morale umakniti. Toda posledice njihove kolonialne oblasti so ostale še dolgo po njihovem umiku. Uspešna uporaba načela "deli in vladaj" s strani italijanskih okupacijskih oblasti je imela za posledico razdor tudi v kolektivnih predstavah o terorju med prebivalstvom okupirane Ljubljanske province, v katerem je mogoče videti fotografski negativ potencialnega kaosa naše politične kulture. V njem lahko še danes opazujemo "ne le o barbara v nas, temveč tudi transformativno moč naše domišljije".⁸⁸

Božidar Jezernik

THE ITALIAN CONCENTRATION CAMPS AS STATE TERRORISM AND THEIR
CONSEQUENCES

S u m m a r y

The word "terrorism" is most commonly used as a political concept, given that terrorist violence or the threat of violence is a means for achieving particular political changes. Although this element had already been clearly stressed in the definition adopted at the Jerusalem conference in 1979, it proved impossible to reach a consensus at the level of the United Nations, as some member states justified terrorism as a struggle for national liberation. At first sight, such differences in viewing the same phenomenon may seem completely inexplicable. However, these differences are due to antinomicity of terrorism. It is due to this trait of terrorism that the same persons may be perceived as abhorrent, murderous terrorists by one sector of the public, while being viewed as patriotic heroes by others.

Discussion on terrorism is often based on a particular world view, according to which societies and cultures are typically opposed on the basis of a hierarchical value system whereby "we" are on the top and the terrorists at the bottom. This is the so-called "adversative perspectivism" in which the members of a particular society consider themselves superior to everyone else. Typical of such talk of terrorism is that it eliminates the psychological element (fear), the organised structure (a terrorist group) and the category (terrorism) from a wider historical context, together with the autonomous and aberrant realm of unfounded evil established on this basis, which cannot be understood. Such a position then translates into a premise that, when faced with terrorist inhumanity, one cannot afford to be excessively humane and, in fighting this evil, should not be too concerned about law or too hesitant if one has to recourse to some (just) terrorism in order to master the forces of evil. The discussion on terrorism thus turns into a discussion about the Other.

As a rule, terrorist violence creates anomy by provoking in people the impression that the government has failed, or is unable, to carry out its basic function of ensuring the security of its citizens. Terrorism can therefore have serious political consequences and, in our case, it can be said that they are still alive. In 1942 and 1943, the Italian occupying authorities, faced by the resistance movement in the part of Slovenia under their control, found themselves between the hammer and the anvil. Had they not reacted they would appear weak and inefficient, which would only encourage further resistance. But since they did react, they heavily encroached upon the civil liberties and democratic rights of the population of the Ljubljana Province. As a result they soon found themselves in a lost situation and had to withdraw after the capitulation of the Italian army in September 1943. However, the consequences of their colonialist rule lingered long after their withdrawal. A successful implementation by the Italian occupying authorities of the principle "divide and rule" resulted in a division in the collective notions about terrorism among the population of the occupied Ljubljana Province, in which a photographic negative of the potential chaos of our political culture can be seen.

⁸⁸ Zulaika, Douglas, n.d., str. 186.